

NADA VAJS

**OSVRT NA NAZIVE BILJAKA U VITEZOVIĆEVU
*LEXICON LATINO - ILLYRICUM***

Nada Vajs
Zavod za hrvatski jezik
Hrvatskoga filološkog instituta
HR 41000 Zagreb

UDK:808.312:929 Vitezović
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1994-10-04

U radu se daje pregled Vitezovićevih fitonima koji nisu zabilježeni u Akademijinu rječniku, i kao takvi mogu svjedočiti o starijim, danas zaboravljenim nazivima ili o varijantnim likovima koji bi zbog toga mogli biti karakteristični za Vitezovićev Senj. Osim toga daje se pregled onih sinonimnih naziva koji svjedoče o Vitezovićevu nastojanju da objedini sastavnice hrvatskog književnog leksika koji se sastojao od različitih dijalektnih osnova.

Kako za zoonimiju tako i za fitonimiju Vitezovićev neobjavljeni rječnik *Lexicon latino - illyricum* (NSB sign. MR 112) donosi latinske nazive i njihovu bogatu sinonimiju prema botaničkoj nomenklaturi koja je bila u uporabi sve do pojave Linnéa (polovica 18. st.) i njegove botaničke sistematike binarnog tipa. Dotada su se autori služili brojnim spisima o ljekovitim biljkama, ljekarušama, botaničkim priručnicima, farmakopejama i kodeksima, u kojima se težilo nekom usustavljanju naziva koji su bili u optjecaju, ali to je uvijek bilo manjkavo. Zoonimija i fitonimija, dvije, lingvistički kazano, zatvorene leksičke klase, svjedočanstvo su našega čovjeka o uporabnim pučkim nazivima koji su se upotrebljavali ne samo lokalno, odakle je autor rječnika, dakle u Senju, nego na području svih hrvatskih zemalja tadašnje Habsburške monarhije: u Hrvatskoj, Dalmaciji i tzv. Turskoj Hrvatskoj, gdje se govorio hrvatski jezik s različitim dijalektnim osnovama i književnim tradicijama.

Kada govorimo o specifičnom vokabularu kao što su nazivi za biljke, poznavanje bi *realia* trebalo biti presudno, što se u njegovu slučaju na mnogim mjestima ne bi moglo reći. Valja ipak naglasiti da se Vitezović izvanredno dobro snalazio u meandrima latinskih naziva i u iznalaženju ekvivalenata u hrvatskom jeziku, nastojeći dati potvrde iz hrvatskih narječja, nadasve rodnog mu čakavskog (ikavsko-ekavskog tipa) i kajkavskog, što ga je naučio u Zagrebu, gdje je s manjim prekidima boravio od svoje trinaeste godine života. Posebice nas zadivljuje njegov rad i dovršenje velikog hrvatsko-latinskog rječnika (za koji znamo iz njegove vlastite izjave) i latinsko-hrvatskog. Nažalost, samo je ovaj posljednji sačuvan u rukopisu. Uza sve njegovo profesionalno bavljenje književnošću i kulturom, pa i politikom, uz njegovu tiskarsku djelatnost u Zagrebu i na sve brojne poteškoće i nerazumijevanja na koja je nailazio u svojem burnom životu, Vitezovićev leksikološki rad mora u nama izazivati istinsko poštovanje.

Objektivno ocjenjujući, valja se složiti da u izradi jednog općeg rječnika ni suvremenom leksikografu nije moguće detaljno poznavati nazivlje botanike, zoologije i ostalih specifičnih vokabulara, nego je upućen na konzultiranje specijalista za pojedine struke.

Uzmemo li grubu procjenu B. Jurišića (299.)¹ da rječnik broji više od 23.000 latinskih riječi, a da je broj hrvatskih riječi znatno veći zbog bogate sinonimije, ne čudi nas što je fitonimijska građa tako znatno zastupljena. U rječniku se pojavljuje više od 500 latinskih fitonima, od toga je više od 150 sinonimnih naziva, što Vitezović djelomice sâm naznačava, a dijelom ih otkrivamo u samoj obradi. Hrvatskih je naziva daleko više, jer gotovo na svaki latinski fitonim Vitezović donosi naziv iz vlastita govora i redovito navodi sve kontaktne sinonime koji su zabilježeni u starijim rječničkim izvorima (Vrančić, Mikalja, Habelić), što znači da uz čakavske donosi kajkavske, te dijelom i štokavske potvrde.

Nakon nedavnog otkrića, do kojeg je u svom istraživanju došla Z. Meštrović,² tj. do otkrića primjerka Faberova rječnika koji na marginama sav vrvi bilješkama iz Vitezovićeve ruke, pristupili smo sustavnom uspoređivanju Vitezovićeve fitonimije s onom u Faberovu rječniku. Možemo samo potvrditi da je on zaista bio izvor iz kojega je Vitezović crpio građu za svoj rječnik i da se Vitezovićeva obrada u gotovo 90% slučajeva temelji na tom Faberovu djelu.

¹ B. Jurišić, "Pomorski izrazi u Vitezovićevu rječniku", *Anal. jadranskog instituta*, 1, Zagreb 1956., 297.-403.

² Zrnka Meštrović "Rječnik Bazilija Fabera kao predložak Vitezovićevu *Lexicon latino - illyricum*", *RZJ*, 19, Zagreb 1993., 213.-236.

Prilikom dosadašnjeg rada na identifikaciji Vitezovićeve kako latinskih tako i hrvatskih potvrda, koje smo sustavno uspoređivali s potvrdama iz kajkavskih rječnika, ustanovili smo da su neki latinski nazivi, kojih nema u Fabera, a neke nismo našli ni u ostalim izvorima, potvrđeni u Patačićevu rukopisnom rječniku. Primjerice, nazive za smokvu *ficus passa Livia, Pompeia* (l. 204), što su sinonimi za *ficus carica*, našli smo samo kod Patačića u njegovu latinskom komentaru (l. 534); *ficus callistruthia* (što Vitezović zabunom piše *callistrurhia*, l. 204) ne nalazi se u Fabera, već u Patačića (l. 533); latinske oznake *pyra regia* i *pyra serotina, amerina* (l. 422), nazivi za dvije podvrste krušaka, nisu potvrđeni u Patačića (l. 540 i 542); naziv *serpentaria* (l. 561) ne nalazi se u Fabera, ali je potvrđen u Patačića (l. 602) itd. S druge strane, ostali latinski fitonimi koji se nalaze u Fabera, odnosno Vitezovića, potvrđeni su i u Patačića.

Što iz toga možemo zaključiti ako znamo da Patačić nije mogao poslužiti kao predložak Vitezoviću? Dopušteno je pretpostaviti da je Vitezović raspolagao s još nekim izvorom kojim se služio pri izradi svoga rječnika, a taj je ujedno mogao biti i izvor Patačiću.

Izvore za pojedine struke, kao i one općega karaktera, kojima se služio Patačić, posebno je istražio Ljudevit Jonke,³ posebice s obzirom na djela koja posjeduje Sveučilišna knjižnica (NSB) u Zagrebu. Što se tiče fitonimije, utvrđeno je da se Patačić izravno služio Plinijem, koji je uz Dioskurida, bio najznačajniji izvor za nazive biljaka klasičnog razdoblja (i ne samo njih). No u Patačićevu komentaru naišli smo i na ime *Mathioli* (v. l. 639). Riječ je o čuvenom Mattiolijevu djelu⁴ u kojem on komentira Dioskurida i koje je, između ostalog, bilo i glavni bilinarski izvor Faberu, jer ga ovaj često citira. Potvrđeno je da je Patačić u svoj rječnik unosi češke nazive bilja ili ih je prilagođavao hrvatskom. Do potvrde da se Patačić vjerojatno služio jednim "češkim Mattiolijem" došli smo posredno, preko Macheka,⁵ što ćemo ilustrirati na dva primjera: s.v. *bellis* (l. 593) Patačić navodi naziv *matecnik* (i naznačava da je *Boh.*) što je i u Macheka (238.) potvrđeno kao staročeš. naziv *matečnik menší iz MatHáj* (274) za *Bellis*; uz lat. *polygonatum* (l. 418) Patačić, uz hrv. kalk *pečat Salomonska*, navodi u zagradama *Boh. kokorik et licidlo sive lichidlo*, što se

³ Lj. Jonke, "Dikcionar Adama Patačića", *Rad JAZU*, 275, Zagreb 1949., 71.-175.

⁴ Petri Andreae Matthioli, Senensis medici, *Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis Anazarbei de Medica materia*, Venetiis 1565 (sign. II 1476); v. i. L. Glesinger, "P. A. Mattioli iz Siene (1500-1577) o našim ljudima i krajevima", *Liječnički vjesnik*, god. 71, Zagreb 1949., 410.-412.

⁵ V. Machek, *Česká a slovenská jména rostlin*, Prag 1954., koji je ekscerpirao dva matiolijeva prijevoda na češki, jedan iz 1562. (kraćeno u *MatHáj*) i drugi iz 1569. (kraćeno u *MatVel*).

nalazi potvrđeno u Machecka (270.) kao potvrda iz *MatHáj: kokořik i líčidlo*. Pretpostavljajući zajednički izvor dvojici naših leksikografa, željeli smo se u to uvjeriti, pa smo pokušali konzultirati češki prijevod Mattiolijsa iz g. 1569.: *Herbař jinak bylinař... od doktora Petra Ondřeje Mattioli ... z nemeckého jazyku v český přožený od Adama Hubera z Rysnaachu D. Danyele Adama z Veleslavina*, Prag 1596. (NSB sign. I 666).

Nažalost, morali smo se, barem zasada, pomiriti s činjenicom da je taj primjerak iz fundusa NSB u naše vrijeme nestao. "Češki Mattioli" je upravo jedan od tragova (kasnije ćemo ga u tekstu zvati "X") što ga treba slijediti. Naime, pretpostavili smo čak da se Vitezović mogao služiti upravo tim primjerkom "češkog Mattiolijsa", kao što se služio i Faberom (sign. I 166), a ustanovili smo da je mogao imati u rukama i latinskog Mattiolijsa (sign. II 1476).⁶ Osim toga, s tog bi aspekta bilo zanimljivo ponovno pregledati neke izvore što ih navodi Jonke, ali tko zna bismo li ih našli, budući da smo utvrdili da su i neka druga dragocjena djela iz botaničkog djelokruga 17. stoljeća također otuđena.

Za ovu bismo se priliku osvrnuli na fitonime koji nisu potvrđeni u našem najvećem jezičnom rječniku od početaka pismenosti do 19. st., tj. u velikom Akademijinu rječniku. Ti nenavedeni nazivi mogli bi, naime, svjedočiti o novim ili o varijantnim likovima naziva koji su možda karakteristični za Vitezovićev zavičajni jezični krug; uz njih ćemo navesti i one nazive koji svjedoče o dubokom Vitezovićevu uvjerenju o cjelovitosti hrvatskoga jezika. Mislimo poglavito na one primjere uz koje ravnopravno stoje varijantni likovi istoga leksema *orih/oreh/orah*, kao i na nazive tipa *smokva/figa*, koji su leksemi različitih osnova i koji se nazivaju kontaktnim sinonimima. Dakako, o tome bi se daleko pouzdaniji zaključci mogli donositi da je sustavno zabilježena suvremena senjska ili primorska fitonimija.⁷

Pogledajmo koji su biljni nazivi u pitanju.⁸

⁶ Na nekoliko mjesta u Indeksu i na stranici 343. uočen je Vitezovićev rukopis, iste tinte kao i u Faberovu rječniku. Na naslovnoj stranici primjerka nalaze se potpisi nekadašnjih vlasnika, a između ostalih je i senjsko-modruški biskup Petar Mariani iz 17. st. (*Petri Mariani Episcopi Segniensis et Modrus*). Prema tome, to su podaci na osnovi kojih možemo doista pretpostaviti da je Vitezović imao u rukama upravo taj primjerak Mattiolijsa djela.

⁷ U opisu senjskoga govora, *Današnji senjski govor*, poseban otisak iz *Senjskog zbornika*, 2, Senj 1970., M. Mogaš navodi ove fitonime: *angurija, armulin, blitva, češanj, črišnja i trišnja, dijacent, grozje, jačnik, kapula, kostanj, kumar, olijander, pomidor, žižula*, od kojih su, primjerice *blitva, črišnja, kostanj i žižula* potvrđeni u Vitezovića, no to je sve nedovoljno za bilo kakvo obuhvatnije sagledavanje.

⁸ Budući da u ovom prilogu, uz neka nova saznanja i poglede na Vitezovićevu fitonimiju, dajemo uglavnom jedan uži izbor, upućujemo na detaljnu etimološku i onomasiološku analizu uranijim radovima: N. Vajs, "Fitonimija u Vitezovićevu rječniku *Lexicon latino - illyricum*"

1. Naziv *beštran* (s.v. *hedera*, l. 234),⁹ označava bršljan, *Hedera helix*, koji nije potvrđen u AR, a samo je varijantni lik uz *brštan*, *brštran*, koje za Dalmaciju bilježi Parčić (48),¹⁰ dok je u Drazi Bašćanskoj potvrđen upravo Vitezovićev *beštran* (Matić, 17.).¹¹

2. Vitezovićev naziv *borcvitez* (s.v. *serpentaria*, l. 561) iako nije potvrđen u AR, nije usamljen u našoj leksikografiji.¹² Do danas je ostao nerazjašnjenja postanja, a odnosi se na veliki kozalac, veliki zminac, *Dracunculus vulgaris*.

3. Uz fitonim *fratrić*, koji nije potvrđen u AR, Vitezović donosi i naziv *mihurica* (s.v. *vesicaria*, *herba halicacabus* l. 515), koji je, uz brojne druge varijante - *mikurica*, *miurica*, *mjehurica* itd. - potvrđen u Šuleka (541.). Odnosi se na korovsku biljku *Physalis alkenge*, koja se upotrebljava u ljekovite svrhe, a služi i kao ukrasna biljka zbog dekorativnih plodova u obliku narančastih mjehurastih bobica, pa odatle i slikoviti pučki nazivi *mjehurica*, *vučja jagoda*, *medvjede jagode* itd. Iako je Vitezovićev naziv *fratrić* usamljen, sličnu konceptualizaciju iz iste semantičke sfere "crkvenih lica", nalazimo u njemačkom: *Kapuzinerhaube* i *Mönchkirische*, pa možemo pretpostaviti da je to pučki slikoviti naziv, što ga je Vitezović mogao čuti u djetinjstvu. No, uz te fitonime Vitezović dodaje još tri naziva - *klokoč*, *klokočevina*, *klokočikovina* - koji su, prema potvdama iz Šuleka, zapravo nazivi za *klokoč*, *Staphylea pinnata*, čiji je plod također viseći mjehurasti tobolac. Uz te fitonime Šulek (147.) za istu biljku navodi potvrde u češkom, poljskom i ruskom jeziku,¹³ koje su iste etimologije, a isto navodi i Machek (141.) za staročeški: *klokočka* (*klokočie*, *klokoč*, *klokočeki*), nčeš. *klokoč* itd. Sve nam to govori o Vitezovićevoj nesigurnosti u identifikaciji biljke.

4. Naziv *dinjuh* (s.v. *borago* l. 62) nije potvrđen u AR, a odnosi se na boražinu, staru mediteransku kulturnu biljku, *Borago officinalis*. Kao samoniklu ili u poluidivljem stanju najčešće je susrećemo u Dalmaciji i u Hrvatskom

(I) *RZHJ*, 18, Zagreb 1992., 209.-233.; nastavak pos istim naslovom (II) *RZHJ*, 19, 1993., 389.-416.; te nastavak (III) s podnaslovom "Drveće, gmlje i drveće jestivih plodova" koji je predan za tisak u *RZHJ*, 20, za god. 1994.

⁹ Uz Vitezovićevu latinsku natuknicu navodimo broj lista u rkp.

¹⁰ Dragutin Parčić, *Rječnik hrvatsko-talijanski*, 3 izd., Zadar 1901.

¹¹ Tomo Matić, "Vitezovićev *Lexicon latino - illyricum*", *Rad*, 303, JAZU, Zagreb 1955., 5.-49.

¹² Potvrđen je u Patačićevu rječniku u likovima *borzvitez* i *berzvitez*, s.v. *dracunculus ... serpentaria*, l. 602.

¹³ U Parčića (156) se navode nazivi za *Staphylea pinnata*: *klokoč*, *klokočika*, *klokočina*, *klokočevina* i *klokočikovina*.

primorju. Vitezović donosi i sinonimni naziv *krastavica* koji je obilno potvrđen u našoj starijoj leksikografiji, a nalazimo i semantički paralelizam u polj. *ogórecznik*, njem. *Gurkenkraut*, što ima svoje onomasiološko opravdanje jer je okus listova boražine sličan okusu krastavca. Naziv *krastavica* Vitezović je vjerojatno preuzeo iz Mikalje (24 s.v. *boršgina = |boražinal*, a druga Vitezovićeva potvrda, *dinjuh* (koja je tvorena od leksema *dinja* + augmentativni sufiks *-(j)uh*, koji je danas neproduktivan) govori o danas zaboravljenom nazivu što ga je možda čuo u svome kraju.

5. S.v. *tussilago herba* (l. 507) Vitezović navodi 4 naziva: *tutun*, *lopun*, *podbel* i *farfara*, a s.v. *farfara herba* (l. 200), što je sinonimno s *tussilago*, donosi ponovno naziv *podbel*. Svi se odnose na podbijel, *Tussilago farfara*, ljekovitu biljku poznatu još od najstarijih vremena. Nazivi *lopun* i *farfara* nisu potvrđeni u AR. U Faberovu rječniku, na kraju članka *tussis ... tussilago* (641), Vitezović dopisuje: *Tutun. Lopun*. Prema tome, grafija je nedvojbena i više nije moguća sumnja u zamjenu *n* i *h* (*lopuh*, što je sinonimni naziv za *Tussilago*). U Mikalje (706) je potvrđen *tutun lopuh*, dok Šulek (424.) ima varijantu u liku polusloženice *tutun-lepuh*, što je stara potvrda iz jedne makarske biljaruše. Ovdje je vjerojatno riječ o preuzimanju Mikaljina naziva koji je Vitezović, po svemu sudeći, krivo pročitao.

6. Naziv *pinig* (s.v. *palma arbor* l. 366) ne bilježi AR, no iz latinskog je naziva vidljivo da se odnosi na palmu koja daje jestive plodove - datulje, *Phoenix dactylifera*. Potvrđeni su varijantni likovi *penik*, *pinik* (Skok 1,511 s.v. feniks), zatim *finik* (Sabljarova potvrda, no ne zna se da li je za Istru ili Dalmaciju), te *finiks*, rukom upisana potvrda iz knjige "Discorsi del Matthioli" koja se nalazi u franjevačkom samostanu u Sinju (Šulek, 82.). Svi potječu iz grč. Φοῦξ "fenički, iz Fenicije". Budući da je opet riječ o jednom varijantnom liku, pretpostavljamo da ga je Vitezović morao čuti u svojoj sredini. U rječniku se navode i nazivi za datulju, s.v. *caryota, fructus palmae* (l. 78): *prstačac*, koji nije potvrđen u AR, a *prstac* (koji se u Vitezovića spominje s.v. *dactylus fructus palmae* ?), u AR ima drugo značenje. Ti su nazivi iste onomasiološke motivacije ("prst"), kao i latinska posuđenica u hrvatskom *datulja* (< lat., iz grč., *dactylos* "prst"). Latinske je nazive Vitezović preuzeo iz Fabera (*caryota* 103 i *dactylus* 166).

7. Nazivi *pošjan* (s.v. *phaseolus* l. 201) i *turski pošjan* (s.v. *smilax* l. 466) nisu potvrđeni u AR, a odnose se, prvi na običan grah, *Phaseolus* sp., a drugi na vrstu *Phaseolus multiflorus*. Uz *turski pošjan* nalazi se i naziv *tetivika trava*, koji je potvrđen u Mikalje (688). Varijanta *tetivica* potvrđena je u Roccabonellinu

kodeksu (prva pol. 15. st.), koji je i Šulekov izvor, samo pod drugim nazivom (*Ml = Mletački rukopis*, 402).¹⁴ Fitonim označava biljku *Smilax aspera*. Naziv *pošjan* izvedenica je od lat. *phaseolus*, *phasiolus*, gdje je dočetak *-ulj* zamijenjen domaćim *-nj*. I taj nam naziv potvrđuje da se Vitezović služio Mikaljinim rječnikom, jer je, uz već spomenuti naziv, nedvojbene grafije *-tetivika*, najvjerojatnije Mikaljine potvrde (460.) *pošanj* (tisk. *poscjagn za phaseolus*) i *pošanj turski* (tisk. *poscjagn turski za smilax*) najvjerojatnije pročitao kao *pošjan*. Mikaljinu je potvrdu preuzeo Della Bella (300, s.v. *fagiuolo*, s istom grafijom), zabilježena je i u dubrovačkim biljarušama (Šulek, 306.). Prema ostalim potvrdama za *Phaseolus*, vidimo da je Vitezović naveo sve njemu poznate varijante koje su postojale u hrvatskom jeziku: *bažul* (karakteristično za kajkavsko narječje), *fažol* (karakteristično za Istru, Primorje i Dalmaciju) i *fižol* (karakteristično za govore pod njemačkim utjecajem).

8. Naziv za plod drijena, *Cornus mascula*, *drnjula* (s.v. *cornum* l. 126), nije zabilježen u AR. Taj je naziv za novije doba potvrđen u istri (Vodice), a varijanta *drenjula* u Primorju (v. Skok, 1,435). Vitezovićeva nam potvrda svjedoči o kontinuitetu hrvatskog naziva slavenskog podrijetla. On nam navodi i lik *drnjina*, što je i Mikaljina potvrda, a kasnije i Stullijeva, te štokavsku varijantu *drenak voće*.

9. Naziv *crfuljica* (s.v. *medica herba* l. 317) nije zabilježen u AR, a sinonimni Vitezovićev hrvatski naziv *črivca* potvrđen je za istarsko i primorsko područje kao oznaka za mišjakinju, *Stellaria media*. Hrvatski naziv *crfuljica* izveden je iz lat. (< grč.) *caerrefolium*, što je i u antičko doba označavalo krasuljicu ili krbuljicu, cijenjenu začinsku biljku *Anthriscus caerrefolium*. Iz Vitezovićeva predloška, tj. Fabera, vidljivo je da se *medica herba* (352) odnosi isključivo na lucernsku djetelinu, *Medicago sativa*, što nam potvrđuju i drugi stari izvori. Ta nam dva naziva govore o tome da je Vitezović zapravo poznao nazive koji se govore u njegovu rodnom kraju, ali nije uspio točno odrediti na koje se biljke odnose.

10. Nazivi *cibara*, *cibora* (s.v. *prunus praecox* l. 416) za vrstu šljive, *Prunus insititia* nisu zabilježeni u AR. *Cibora* se, uz opisani naziv *drobna sliva* pojavljuje i s.v. *prunum nanum* (l. 776). Latinski naziv *prunus praecox* nismo

¹⁴ Rukopis pod naslovom *Liber de simplicibus Benedicti Rinij* čuva se u Venecijanskoj biblioteci tzv. "Marciana". Kasnijim je istraživanjima pokazano da je autor Nicolò Roccabonella, v. Michelangelo Minio "Il quattrocentesco codice "Rinio" integramente rivendicato al medico Nicolò Roccabonella", *Atti dell' Istituto veneto di scienze, lettere ed arti*, vol. CXI., 1952.-53., 49.-64.

našli ni u Fabera ni u Mattiolijsa, a zabilježen je kao *prunum praec<ocu>um* u *Corpus glossariorum Latinorum* (2,2.548, izd. Goetz, 7 sv., Leipzig 1888.-1923.), a Vitezović ga je možda preuzeo iz izvora "X". Varijantni lik *cibor* potvrđen je danas za područje Bakarca i Škrleja (Turina - Šepić, *Rječnik čakavskih izraza*, Rijeka 1977.), a nalazimo i druge varijante, kao *cibur* (Boškarija), *cibulja* (Lika) i *simberne* (Istra). Stoga se može pretpostaviti da je Vitezović nazive *cibara*, *cibora* čuo u Senju i točno ih identificirao. Etimologija je neriješena; za sve se navedene likove predlaže izvođenje od lat. **(prunum) cyprium*, ali ostaje nerazjašnjenom sonorizacija okluziva *-p-*. Osim naziva *cibar* i var., Vitezović uz općeniti naziv *sliva* (s.v. *prunus* l. 416), koji je stariji lik od *šljiva*, navodi i nazive za još tri podvrste šljiva: *bistrica* (s.v. *prunus damascena* l. 416), *žuta sliva* i *žutica* (*prunum cereum*, *cerinus* l. 416), te *bela sliva* (s.v. *prunus hordearium* l. 416), kojih su latinski nazivi potvrđeni u Fabera. Uz ove nazive razmotrit ćemo i one koji se odnose na glog, *Crataegus*, a on se svrstava u istu porodicu *Rosaceae* kao i rod *Prunus*. Naime, *glog* se pojavljuje u rječniku pod četiri latinske natuknice: *prunus sylvestris* l. 416, *oxyacantha* l. 363, *spinus* l. 471 i *spinus alba* l. 471. Uz *glog*, s.v. *prunus sylvestris*, pojavljuju se i nazivi *glogovina*, *trninovo drvo* i *trnovina*, a s.v. *oxyacantha*, ponovno *glogovina*, te *kosnika* i *kostrika*, od kojih *kosnika* nije potvrđena u AR. Ti nazivi pokazuju Vitezovićevo kolebanje kad je u pitanju identifikacija latinskih potvrda, koje se odreda nalaze u Fabera. To se kolebanje uočava i u njegovim bilješkama na marginama Faberova rječnika, gdje on uz *oxyacantha* bilježi *glog* i ispod *košnik(a)* [odrezana desna margina i vjerojatno slovo *-a*, 415.]. Hrvatski naziv *kostrika*, kao i *glogovina*, potvrđeni su u Mikalje (208) uz tal. i lat. lik *oxiacanta* (sic!), pa ih je Vitezović mogao odatle preuzeti, iako je, prema Šuleku, taj naziv tipičniji za jednu drugu bodljikavu biljku, *Ruscus aculeatus*. S.v. *spinus* uz *glog* je potvrđen i naziv *trn*, a s.v. *spinus alba* - *beli glog*. Iz toga se može zaključiti da je naziv *glog* bio neka vrsta hiperonima za razne vrste bodljikavih stabala i grmova. No želimo li identificirati Vitezovićeve hrvatske nazive, možemo reći da se *glog*, *glogovina* odnose na *Crataegus oxyacantha*, *trnina* i *trninovo drvo* na *Prunus spinosa*, *beli glog* na *Crataegus monogyna*, a *glog*, *trn* općenito na rod *Crataegus*, dok bi *kosnika*, *kostrika* bile oznake za *Ruscus aculeatus*.

11. Kad je riječ o tipično sredozemnom stablu smokvi, *Ficus carica*,¹⁵ i brojnim podvrstama, Vitezović se vrlo dobro snalazi i za brojne latinske nazive pronalazi hrvatske ekvivalente. Samo jedan među njima - *manjukva* (s.v. *ficus callistrur/thia* l. 204), nije u tom liku potvrđen u AR. No, u Šuleka (222.) se

¹⁵ U toplim krajevima svijeta rod *Ficus* broji više od 600 vrsta.

navodi naziv *manjuka*, "suvrst smokve iznutra crljene" (Sabljaroza potvrda za kojega sâm Šulek kaže da nije pouzdan u bilježenju, ali pouzdano nije ništa izmislio). Taj je naziv isto što i Vitezovićev *manjukva*, tvoren analogijom na *smok-va*. Kao opći naziv za rod *Ficus*, Vitezović donosi kontaktne sinonime *smokva* (naziv je raširen po Istri, Primorju i Dalmaciji) i *figa* (naziv je karakterističan za kontinentalnu kajkavsku Hrvatsku), a u složenicama koje označavaju različite podvrste služi se leksemom *smokva*: *suha smokva* (s.v. *ficus passa* 1. 204; *carica* 1. 76), *nesladka smokva*, *netečna smokva* (s.v. *marisca*), *poznata smokva* (s.v. *ficus duricoria* 1. 204), *egipatska smokva* (s.v. *sycomorus* 1. 486). Uz dvočlane nazive nalaze se i prozirni hrvatski nazivi *krivulja* (s.v. *ficus cucurbitinum* 1. 204), zbog zaobljena izgleda plodova, i *zelenčica* (s.v. *ficus parvum viride* 1. 204), zbog zelene boje plodova. U Mikalje (633) se nalaze potvrde za mnogo više vrsta i varijeteta smokava, od kojih se samo dvočlani fitonimi *suha smokva* i *smokva neslatka* poklapaju s Vitezovićevima.

12. Uz latinsku potvrdu *lilium convallium* (1. 300) nalaze se čak 4 sinonimna naziva: *dragolje* (nije potvrđen u AR), *dragoljub*, *bokarić* i *gumbelija*, koji se svi odnose na majski cvijet đurđicu, *Convallaria majalis*. Fitonim *dragoljub* slavenska je tautološka složenica *drag* + *ljub*, sa spojnikom *-o-*, koja osim ove biljke označava još pet drugih vrsta (Šulek, 71.). Iste je tvorbe i nepotvrđeno *dragolje* (sa sufiksom *-je* uz gubljenje *j* iza *lj*, kao u *bosilje*). Naziv *bokarić* Vitezović kao knjišku potvrdu preuzima iz Mikalje (23), koji donosi dvije natuknice *bokarić* (< lat. *bucar*, mediteranskog postanja): 1. *bokarić*, *bokarica*, *vrčić*, tal. *bocaleto* "pehar", i 2. *bokarić*, *cvijet*, tel. *giglio delle valli*, dakle "Convallaria majalis". Onomasiološki je takva denominacija motivirana jer cvijet ima izgled pehara, bokalete. Ti su nazivi potvrđeni već od 15. stoljeća u Dubrovniku odakle su se posredstvom dubrovačkih trgovaca proširili na zapad. Za Dalmaciju je potvrđen i naziv *bokarski cvit* (Šulek 23). Kao i uvijek kada znade, i gdje je to moguće, Vitezović donosi i kajkavski naziv *gumbelija*, što ga je morao čuti u Zagrebu, jer u Habelića nije potvrđen. Za lat. naziv *lilium convallium*, Faber (645 s.v. *vallis*) izriječkom kaže: *quod inerudite vulgo dicitur*, te da je *rectius lilium sylvestre, seu hemerocallis*. Budući da se *lilium sylvestre* i *hemerocallis* uglavnom odnose na vrste roda *Lilium*, Vitezović je vjerojatno potvrdu da se *lilium convallium* odnosi na đurđicu našao u izvoru "X". Tako zaključujemo jer nam o tome svjedoči i Patačić, koji s.v. *lilium convallim* (1. 639) donosi kajkavski naziv *gumbelj*. Prema današnjoj sistematici i *Convallaria* i *Lilium* uvrštavaju se u porodicu ljljana, Liliaceae. S.v. *lilium* (1. 300) Vitezović navodi čak 7 sinonimnih naziva, koji svi označavaju bijeli ljljan, *Lilium*

candidum. Nazivi *ljilj* i *ljiljan* očito su mu po materinjem govoru najbliži;¹⁶ dalje slijedi *žilj* (< lat. *lilium* preko tal. *giglio*; naziv je karakterističan za Dubrovnik); zatim, *leluja* (dosta nečitko napisano), za što pretpostavljamo križanje s liturgijskim terminom *alleluia* (iz hebrejskog), jer *ljiljan* je tipični crkveni cvijet kojim se kiti oltar o Uskrsu; naposljetku, nazivi *lir*, *krin*, *ljer* dodani su iznad gorespomenutih izvora. Naziv je *lir* potvrđen u dubrovačkih pisaca, te u Mikalje, i on ne predstavlja ikavski oblik od *lijer*, već prvobitni izgovor grč. λέριον, mediteranskog podrijetla, a istog je postanja i naziv *ljer*; treći naziv u tom nizu je *krin*, što je balkanski grecizam proširen preko Evanđelja. S.v. *lilium silvestre* (l. 300) Vitezović donosi tri dvočlana naziva: *divji ljiljan*, *divji krin* i *divji lir*, i svi označavaju divlji *ljiljan*, *Lilium martagon*. Vidimo da stalno rabi stari hrv. oblik pridjeva *divji* kao ekvivalent za lat. *sylvestris*, i tri varijante gorespomenutih naziva. Treća vrsta *ljiljana*, *ljiljan črljeni*¹⁷ (s.v. *crinon* l. 130) odnosi se na vrstu crvenog *ljiljana*, *Lilium chalcedonicum*, koja raste u Grčkoj.

13. Vitezovićeve nazivi *kačur* i *kačurac* (s.v. *bellis* l. 59), nisu zabilježeni u AR, kao ni *kačar* (s.v. *primula veris alba* l. 407), te *jagulac* i *jagulec*, uz koje se nalazi naziv *iskrica* (s. v. *primula veris flava* l. 407). Nazivi *kačur*, *kačurac* i *kačar* ostaju nam i dalje nerazjašnjeni.¹⁸ Prema latinskim potvrđama oni bi trebali označavati tratinčicu, *Bellis perennis*. Međutim, na taj se cvijet odnosi samo naziv *iskrica* koji, vjerojatno zbog Vitezovićeve nepoznavanja biljke, nalazimo uz potvrde *jagulac*, *jagulec*, koji označavaju jaglac, *Primula veris*. Isti se leksem nalazi u slov. *iskrca*, češ. *jiskerka* i u polj. *jaskierki* (Šulek, 114.). Vitezovićeve se potvrde *jagulac* i kajkavska varijanta *jagulec* uklapaju u semantičku skupinu naziva čija je osnova u *jagla* "prženo kukuruzno brašno", za što je onomasiološki poticaj žuta boja kao i cvijet biljke. Mišljenja o etimologiji toga fitonima su različita. Ista se osnova nalazi i u danas raširenom nazivu *jaglac*.¹⁹ No za Vitezovićeve se likove ne može sasvim isključiti ni naslanjanje na čakavski lik *jagla*²⁰ "igla", za što se onomasiološki također može naći opravdanja, jer u rano proljeće, busen s cvjetnim drškama i pupoljcima može izazvati asocijaciju na iglu.

¹⁶ Oba se fitonima izvode iz lat. *lilium*, mediteranskoga podrijetla, Skok 2,303 s.v. *ljilj*.

¹⁷ Vitezović upotrebljava kajkavsku varijantu pridjeva "crven", no kod nekih drugih naziva, kao *črljeni luk* (s. v. l. 83), uzima čakavski lik *črljen*; za etim. v. Skok 1,275-6 s. v. crn¹.

¹⁸ Pomišljanje na osnovu koja se nalazi u leksemu *kača* "zmija", ili u dalmatinskoj tuđici *kača* "zaimača, šefla", nije prihvatljivo iz semantičkih razloga.

¹⁹ V. Skok 1,745 s.v. *jagla*; Bezljaj 1,216 s. v. *jagla*.

²⁰ V. Skok 1,710 s.v. *igla*.

14. Vitezovićev naziv *pardag* (s.v. *polygonatum*, *sigillum Salamonis herba* l. 397) djeluje usamljeno, no iz latinskih je potvrda vidljivo da je riječ o biljci *Polygonatum officinale* (= *Convallaria polygonatum*). No, da je doista o tom nazivu riječ, potvrđuje nam i njegovom rukom zabilježen isti naziv s istom grafijom u Faberovu rječniku na kraju članka *polygonaton*, str. 454. Drugi latinski naziv, *sigillum Salamonis*, u Fabera je označen kao *vulgo*, dakle slikoviti latinski pučki naziv koji govori o uočenoj karakteristici biljke, tj. o ožiljcima koji ostaju na dugom horizontalnom podanku od prethodnih izdanaka i podsjećaju na otisak pečata. Taj se naziv prevodio i kod nas, tako da i u Patačića nalazimo naziv *pečat Salamonska* (s.v. *polygonatum* l. 418). U Mikalje (402) čitamo (tisk.) *pardegl trava* (tal. *poligonato herba*, lat. *poligonatum*), što preuzima Della Bella, s.v. *poligonato erba* (lat. *poligonatum*), s istom grafijom. Naime, ne može se sa sigurnošću reći da li te potvrde treba čitati *pardelj* ili *prdelj* (kao što nalazimo u Šuleka). Varijante *prdelj* i *prduljin* (Visijanijeve potvrde), *prgelj* (Kuzmićeva potvrda iz Dubrovnika ili iz starih ljekaruša), *prlj* (potvrda iz starih dalmatinskih rukopisa - ljekaruša) očito su istoga postanja, ali ne znamo podrijetlo. Čini se da je Vitezović preuzeo Mikaljin lik s drugačijim čitanjem.

15. S.v. *serpyllum* (l. 461), Vitezović donosi 4 naziva: *popona*, *poponac*, *poponak* te *paprič*, od kojih ovaj posljednji nije zabilježen u AR, a ostali su naznačeni kao riječi "tamna postanja". Svi se odnose na ljekovitu biljku majčina dušica, *Thymus serpyllum*. Vitezovićev naziv *paprič* istoga je postanja kao i Mikaljina (456 *papric trava*²¹ i kasnije Della Belline potvrde *papric* m i *paprica* f (tisk. *paprijz*, *paprizza*, s.v. *serpollo herba nota* str. 670.). Sve su to deminutivne izvedenice od *papar* < lat. *piper*.²² Čini nam se da je Vitezović bio zaveden Mikaljinom grafijom *paprič*, jer je on sâm u svojoj grafijskoj reformi uzeo grafem *ç* za današnje *č*, no Mikalja je njime označavao današnji grafem *c*. No bez obzira na to čitanje, pitanje je zašto se ti nazivi i oblikom i semantički približuju jednoj drugoj aromatičnoj začinskoj biljci, *papar*, *Piper*. Opravdanje za to treba tražiti u izgledu okruglastih cvatova majčine dušice koji podsjećaju na grozdaste klasove papra. I u drugim su jezicima potvrđeni nazivi za *Thymus serpyllum* s prozirnim sadržajem "papar".²³ Iz toga se može zaključiti da je karakteristični cvat majčine dušice, koji podsjeća na grozdasti klas mnogo poznatije biljke *papar*, bio onomasiološki poticaj za prijenos naziva s jedne

²¹ Naziv se nalazi u abecedi; potvrđen je iza natuknice *popovariti*.

²² V. Skok 2,601 s.v. *papar*.

²³ Usp. franc. *péberin*, *pèvrèl*; tal. *piperella*, *peperella*, istarski tal. *peverino* (Poreč) itd.

biljke na drugu, kako u nas tako i u drugim jezicima, pa se može reći da su nazivi *papric*, *poprica* nastali poligenetski.

Što se tiče varijantnih likova - *popona*, *poponac*, *poponak* - isprva smo, zbog formalne strane, pomišljali da su prežetak grč. *οποπάρβαξ* (potvrđeno u Dioskurida), koji je označavao različite biljke, a među njima i *Opopanax chironium* iz koje se dobivala mirisava smola. Semantičko se opravdanje za takvo tumačenje nalazi donekle i u činjenici da se biljka *Thymus serpyllum*, iz porodice usnatica, Labiatae, osim drugih karakteristika, odlikuje aromatičnim mirisom i eteričnim uljem. Međutim, Mikalja (456) navodi obje varijante - *poponac* ili *poponak* (uz koje ponavlja *papric trava*), što se donosi i kao natuknica za lat. *serpyllum*. I u staročeškom je potvrđen naziv *poponec* (*MatVel* 203, cit. u Machek, 195.), te kasniji pučki nazivi kao *poponek*, *popenec*, *pupenec*, *oponka* i dr. (Machek, 195.) za dobričicu, *Glechoma hederacea*, također iz por. usnatica, koji su izvedeni od gl. *popínati se* "penjati se, viti se" (za *popínavé rostliny* "povijuše"). Za obje su biljke, i za dobričicu i za majčinu dušicu karakteristični puzeći dijelovi stabljike s brojnim izdancima i vriježama. U Šuleka (304.) je potvrđeno da naziv *poponac* označava i biljke *Linaria cymbalaria* (u Istri) i *Convolvulus arvensis* (u Srbiji), a to su ponovno biljke penjačice. Naziv *poponak* potvrđen je već u Roccabonellinu kodeksu, pod brojem 378, a označava biljku *Cuscuta epilinum*, koja se penje i obavija druge biljke, dakle opet se javlja sem "puzanje, penjanje". U Šuleka je naziv *pononac*, za *Thymus*, dubrovačka potvrda iz starih ljekaruša i Stullijeva rječnika, što formalno ne isključuje i preklapanje s gorespomenutim grčkim likom, zbog njezina drugog razlikovnog sema "mirisavost". Zaključujemo stoga da je Vitezović te nazive mogao naći i u izvoru "X", a ne znajući na koju se točno biljku odnose, upotrijebio ih je kao ekvivalent za lat. *serpyllum*.

16. S.v. *eringium* l. 184, Vitezović navodi *kapinik trava*, lik koji nije potvrđen u AR. U Fabera se (207.), s.v. *erynge & eryngion*, *eryngium* nalazi tumačenje "herba spinosa cardui instar", dakle, riječ je o bodljikavoj biljci poput čička. Šulek, 139. (a to znači i AR) donosi varijante *kapin*, *kapinka*²⁴ koje označavaju biljku *Eryngium maritimum* i *Robinia pseudacacia* (također bodljikava biljka), a u Mikalje (186) čitamo *kapinika trava* za *eryngium*. Skok (2,41 s.v. *kapinika*) donosi sve Šulekove potvrde ali bez tumačenja. Možemo samo ustvrditi da je Vitezovićeve varijanta usamljena i danas nije uobičajena.²⁵

²⁴ Uz taj lik navodi češ. *kapinice*, koji nismo našli u Machekovoj knjizi o češkim i slovačkim nazivima bilja.

²⁵ Zbog izrazite bodljikavosti biljke nastali su pučki nazivi različite konceptualizacije kao

17. Uz lat. fitonim *mandragora* (l. 313), koja označava jednu od kulturnih biljaka srednjega vijeka, *Mandragora acaulis*, Vitezović donosi naziv *veliko zelje*, te potvrde *mandrak*, *mandrača* koje se ne nalaze u AR. Naziv *veliko zelje* potvrđen je u Stullija i u dubrovačkim starim biljarušama (Šulek, 429.). U našoj starijoj leksikografiji (Roccabonella, Stulli, Belostenec i drugi kajkavski leksikografi), leksem *zelje*²⁶ ne označava samo određene rodove biljaka, kao *Brassica*, *Atriplex* ili *Rumex*, nego je neka vrsta hiperonima za značenje "herba". Determinativ *velik* upućuje na karakteristiku biljke koja ima široke i dosta duge prizemne listove. Fitonim *mandrak*²⁷ može se tumačiti paretimološkim naslanjanjem i formalnim prožimanjem *mandragora* x *draco* "vrag",²⁸ a *mandrača* je nastalo križanjem osnovnog naziva s *drača*.²⁹

18. U ovom pregledu dosada nepotvrđenih fitonima, koji svjedoče o nekim varijantnim likovima ili o zaboravljenim nazivima, a označavaju uglavnom biljke sredozemnog podneblja, željeli bismo istaći i Vitezovićevu nastojanje da u svojemu rječniku objedini hrvatski književni leksik. Što se tiče fitonimije to se nadalje ogleda u nazivima za one vrste koje su općenito poznate kao ljekovite, jestive, industrijske, ukrasne biljke, ili na bilo koji način "ekonomski važne", kako u primorskoj tako i u kontinentalnoj Hrvatskoj. Kod takvih vrsta Vitezović (1) sustavno bilježi čakavske likove naziva (obično na prvome mjestu, jer je to njegov materinski idiom) i u malom broju štokavske, ili (2) navodi leksemski različite nazive koji su tipični za određeni dijalekt. Sve su to nazivi koje ćemo odmah prepoznati kao današnje nazive, bilo da su dijalektalni, bilo književni, pa ćemo ih stoga samo nabrojiti, bez nastojanja za iscrpnošću, ograničavajući se na naznaku Vitezovićeve lat. natuknice i stranice u rukopisu:

(1) *beštran/brštran/bršljan* (*hedera* 234); *bažulić/pošjan/fižol* (*phaseolus* 389); *mendula/mandula* (*juglans amygdalina* 285); *orih/orah/oreh* (*juglans nucea* 285); *črišanj/črešanj* (*cerasus* 84); *tkunja/dunja* (*malus cydonia* 312); *šparoga/šparga* (*asparagus* 46); *ripa/repa* (*rapum* 430); *ruža/roža* (*rosa* 444); *bašelak/bažulek/bosiljak* (*ocimum* 353); *papar/prper* (*piper* 392) itd.;

(2) *smokva/figa* (*figus* 204); *ljiljan/lir/ljer/krin/žilj/leluja* (*lilium* 300); *dragolje/dragoljub/bokarić/gumbelija* (*lilium convallium* 300); *mušmulj/šipak/nešplin* (*mespilus* 321, *aesulus* 20); *česan/beli luk/češnjak* (*allium* 25);

kotrljan, kolotrk, trnak, vražji stric itd. (v. Šulek, 517.).

²⁶ Izvodi se od praslav. korijena *izel-* "zelen", v. Skok 3,648 s.v. zelen.

²⁷ Potvrđen je i u slovenskom, v. Simonović, D., *Botanički rečnik*, Beograd 1959., str. 291.

²⁸ V. Skok 1,41 s.v. andrak1.

²⁹ V. Skok 1,42 s.v. andrak2.

kupus/zelje/kapusta (*brassica* 63); ugorak/krastavac/tikvić/bučić (*cucumer* 132); tikva/buča (*cucurbita* 132); rotkva/povrnica (*raphanus* 429); bumbak/tiptek/mafez (*gossipium* 225); ovas/zob (*avena* 53); smrika/brinja/borovica/ smrič (*juniperus* 286); ulika/maslina (*olea* 355); slavulja/kuš/kadulja (*salvia* 449) itd.

Vjerujemo da se iz ovoga kratkoga pregleda može sagledati u kojoj se mjeri u Vitezovićevom rukopisnom rječniku krije pravo leksičko bogatstvo hrvatske fitonimije s kraja 17. i početka 18. stoljeća, a pred nama je i dalje zadatak njezine potpune komparativne obradbe.

Literatura

Belostenec = J. Belostenec, *Gazophylacium seu latino-illyricorum...*, I; *Gazophylacium illyrico-latinum...*, II, *Zagrabiae* 1740.

Patačić = A. Patačić, *Dictionarium latino-illyricum et germanicum ...*, (rkp. 1054 str.), Veliki Varadin i Kaloča, 1772.-1779. (Više podataka o tome v. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika*, Zagreb 1984., 133).

Skok = P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, Zagreb 1971.-1974.

Šulek = B. Šulek, *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb 1879.

Bref aperçu sur la phytonymie dans le dictionnaire manuscrit de Pavao Vitezović

Résumé

La contribution traite de la composante phytonymique dans le dictionnaire manuscrit latin-illyrique (croate) de Pavao Vitezović (1562-1713). On s'est proposé d'étudier les noms des plantes qui n'ont pas trouvé leur place dans le grand Dictionnaire de l'Académie croate de Zagreb et qui par cela témoignent des phytonymes aujourd'hui oubliés ou des variantes des noms déjà existants. En outre on donne des phytonymes à valeur synonymique qui illustrent la tâche s'est proposée Vitezović d'englober les trois parlers qui, selon sa profonde conviction, constituent la langue croate (les dialectes čakave, kaškave et štokave).